

Environmentálně laděné knihy a časopisecké články o životním způsobu se nejčastěji věnují kritice konzumní společnosti. Pokud hledají východiska, většinou je formulují v „*sollen*“ perspektivě,¹ jak se trefně říká v němčině. Nedožíváme se, co je, ale co by mělo být. Takové texty bývají označovány jako utopické. Není to přesné.

Teoretikové utopických žánrů upozorňují na rozdíl mezi utopií a „dokonalým morálním společenstvím“ (Davis 1975). Zatímco utopie jsou postaveny na změnách v organizaci a fungování společenského systému, všeobecná harmonie dokonalého morálního společenství spočívá na osobním přerodu jeho členů, především na omezení osobních tužeb jedinců. Ve studiích zamýšlejících se nad možnými řešeními civilizačních a environmentálních otázek najdeme jak přístupy utopické, tak přístupy dokonalého morálního společenství. Tam, kde autoři uvažují o řešeních spočívajících v ekologicky příznivém životním stylu, mají většinou na mysli právě osobní konverzi a její další šíření zdola, nikoli změny makrosociologické a politické povahy. Přímo nebo nepřímě apelují na jednotlivce, aby opustili konzumní životní způsob a zvolili odlišnou podobu života.

V záplavě textů psaných v „*sollen*“ perspektivě lze přece jen najít sdělení o tom, jak vypadá ekologicky příznivý životní způsob, přesněji, životní styly² v realitě. To je i tématem této knížky. Stručně se zmíním, co autoři píšou o „zelených“ komunitách a připomenou výsledky svého výzkumu pestrých a zelených z roku 1992. Zamyslím se nad jednou holandskou případovou studií a upozorním na některé stránky knihy Davida Brookse „Bobos“ o životním

¹ Řekne-li se, že nějaký text či výrok má „*sollen*“ perspektivu, chce se naznačit, že se jedná o normativní orientaci k tomu, *co má být*, nikoli k tomu, *co je*. Německé slovo „*sollen*“ je způsobové sloveso a znamená „mít“, ve smyslu „mít za povinnost“.

² O terminologickém rozdílu mezi životním způsobem a životními styly jsem krátce pojednala v úvodu, v poznámce 5.

3 Sociologie nedůsledně rozlišuje mezi komunitami a komunitami. Komuna bývá chápána jako „společenství lidí, kteří se rozhodli žít alternativním způsobem života, jenž zpochybňuje hodnoty a životní styl převažující ve společnosti“ (Velký sociologický slovník: 507). „Komunita“ je chápána širěji.

4 Komunitní život měl tyto výhody od pradávna. Svatý Basilius ve 4. století n. l. podporoval cenobitismus (řecky koinos = společný, bios = život), a odmítal anachoretismus, poustevnictví jednotlivců (řecky anakhōrein = stáhnout se do ústraní). Zdálo se mu, že nechávalo obyčejné duše na pospas nebezpečím plynoucím z osamocení, aniž by měly možnost opřít se o poslušnost vůči autoritě a uchýlit se k jejím radám. Další nevýhodou bylo, že anachoreta se musel zabývat starostmi o materiální přežití (Dictionnaire 1910: 501).

5 Autoři v knize uvádějí i řadu internetových stránek a e-mailových adres dalších komun, které mohou být užitečné jak pro empirického sociologa, tak pro zájemce o inspiraci a o případné kontakty.

6 Zkratka „permakultura“ je odvozena od slov „permanent agriculture“, která naznačují omezování zemědělských zásahů do přírody, zejména do půdy. Vyhraňený směr permakultury napodobuje lesní ekosystémy, úrodu získává sběrem. Obrazně a v širším slova smyslu bývá jako permakultura označován radikální typ ekologicky příznivého způsobu života.

7 LETS je dnes již zažitá zkratka pro Local Exchange Trade System.

8 Jak opět nevzpomenout na Lva Nikolajeviče Tolstého, „světce své doby“, který „nechce vidět peněz, snaží se podle možnosti jich nebrat do rukou a nikdy jich nemá při sobě“ (Merežkovskij 1921: 64).

stylu amerických elit, která se ekologicky příznivého způsobu života dotýká jen velmi volně.

Ekologicky příznivý způsob života v komunách

Lidé si spojují ekologicky příznivý životní způsob s radikálními komunitami, komunami.³ Není to náhodné a je to koneckonců i výstižné. V těchto skupinách se daří žít ekologickými ctnostmi zřetelným a nerozmělněným způsobem. Jejich členové se navzájem posilují. Nejsou vystaveni každodenní konfrontaci s životem většinové společnosti, jejím pochybovačným řečem a vlastním obavám z naivity. Existuje ještě jeden důvod, proč mohou být radikální varianty ekologicky příznivého života lépe realizovány ve skupinovém životě. Mohou tam být zmírňovány ekonomické svízele alternativních forem výroby a spotřeby, které bývají pro jednotlivce nepřekonatelné.⁴

Tato knížka se nicméně komunám nevěnuje. Ne snad proto, že se v České republice dají spočítat na prstech jedné ruky. Důvodem nejsou ani pochybnosti, které obecně chovám vůči komunitarismu. Příčina tkví v tom, že komunitní formy ekologicky příznivého života bývají příliš vzdáleny kategorii ekologického luxusu, jak za chvíli ukážu.

Omezím se jenom na heslovitý náznak, který má ilustrovat šíři a rozdílnost environmentálně příznivých životních forem komun. Dobrý, jakkoli neúplný obraz nám dává knížka Waltera a Dorothy Schwarzových (1998) s charakteristickým názvem „Living Lightly: Travels in Post-Consumer Society“. Kniha není zobecňující sociologic-

kou charakteristikou, ale sérií případových studií osmnácti komun, žijících v různých částech světa.⁵

Jaké typy ekologicky příznivého života tito autoři popisují: dobrovolnou jednoduše založenou na minimalizaci spotřeby hmotných statků v Seattlu, sdílení bytu a jeho vybavení v USA a v Kanadě, squattery v Londýně, lesní kolektivity v odlehlých částech Velké Británie, soběstačné komuny v Austrálii, společenství založená na různých formách ekologického zemědělství i na přísném samozásobitelském ve-ganství. Věnují se permakulturním⁶ vesničkám, komunám vědomě rozvíjejícím tradici alternativ šedesátých a sedmdesátých let, skupinám orientovaným na tzv. ekologické stavby a na biofilní technologie. Zajímají se o komunitní pokusy revitalizovat bývalá městská průmyslová centra, o kroužky soustředěné kolem alternativních škol, o dnešní luddisty oponující počítačové kultuře, ale také o skupiny, které naopak v environmentálních snahách spoléhají na moc internetu.

Jak plyne z naznačených příkladů kolektivního ekologicky příznivého života, významnou větev představují formy, které spočívají na odchodu z měst na venkov. Právě jim je věnována kniha J. Jacoba „New Pioneers: The Back-to-the-Land Movement and the Search for a Sustainable Future“ (1997). Jiným zdrojem poznatků o místních společenstvích může být kniha Richarda Douthwaita „Short Circuit: Strengthening Local Economies for Security in an Unstable World“ (1996). Autor se v ní pokusil popsat komuny především z ekonomického hlediska. Mezi nimi mají zvláštní význam ty, jejichž existence je postavena na systému LETS,⁷ na výměně zboží a služeb, které nabízejí jednotliví členové. Skupiny LETS nepoužívají oficiální měnu,⁸ některé mají více či méně sofistikovanou měnu vlastní. LETS bývá státem tolerován, jakkoliv většinou nepřináší daně. Při své marginální povaze hraje totiž ve velké ekonomice zanedbatelnou úlohu.

V jaké míře odpovídá život zelených komun ekologickému luxusu? Zdá se, že v nevelké. Mohou být pohlceny prací na obživě v primitivních podmínkách do té míry, že jim nezbyvá energie a čas k pěstování nemateriálních hodnot, byť se o ně snaží. Další překážkou, pro niž jsou komuny ekologickému luxusu relativně vzdálené, je jejich snaha o vyhraňenost způsobu života. Tím, že vylučují kompromisy

9 Ortodoxie bývá i příčinou krátkého života kómun. Jejich velkou bolestí je neúspěch v generačním předávání životního způsobu.

10 Navštívili jsme (já jako tazatelka, kameraman-dokumentarista Ivan Střítecký nebo jindy Aleš Zábaj) 44 domácností, vybraných podle typologického kritéria. Mluvili jsme se 70 osobami. Za rodinnou domácnost odpovídaly nejčastěji rodinné páry, případně i dospělé děti. Tato forma se ukázala jako metodologicky přínosná, protože v komunikaci mezi členy domácnosti vycházely najevo důležité skutečnosti, které by se přímým dotazem zjišťovaly nesnadno; motivace, sociální role apod. Důležitou složkou výzkumu bylo přímé pozorování domácnosti, jejího vybavení, případně i jejího chodu.

11 Pestří měli všichni aspoň střední školu, muži byli nejčastěji absolventy vysokých škol.

12 To je v zajímavé shodě s idejemi E. F. Schumachera a dalších klasiků environmentálního myšlení.

s konzumentstvím, vydělují se z majoritní společnosti a z jejího hodnotového rámce.⁹ Skromný způsob života zelených komun bohužel jen zřídka a pomíjivě inspiruje k nápodobě.

Komunity důsledně usilující o ekologicky příznivý život odcházejí často na okraj společnosti, a to i ve fyzickém, zejména však sociálním smyslu; uzavírají se do své skupiny. I když časem poznají, že bez spolupráce s okolím a bez podílu na moci se jejich cíle nedají uskutečnit, už se jim integrace nedaří. Většinová společnost je vinou své neznalosti a předsudků i na základě kulturní a hodnotové odlišnosti stigmatizuje a onálepkuje – „jsou divní“ – a vytlačí je ze svého komunikačního pole. O to víc jsou marginalizované alternativní skupiny přitažlivé pro novinaře obrazových týdeníků.

Pestří v roce 1992, ještě o skromnosti a chudobě

Jako „pestré“ jsem pojmenovala lidi, které jsem poznala díky sociologickému výzkumu dobrovolné skromnosti.¹⁰ Na tomto místě jen stručně shrnu jeho poznatky, obsáhleji publikované v roce 1994 v knížce „Pestří a zelení“.

Základním rysem – a výběrovým kritériem – souboru pestrých byla nízká spotřeba hmotných statků, která nebyla vynucena vnějšími okolnostmi. Pestří mohli vydělávat, nakupovat a spotřebovávat více, museli by však vykonávat zaměstnání, v němž nebyli spokojeni, které neodpovídalo jejich představám o smysluplné práci. Vzděláním k němu připraveni byli,¹¹ ale raději se věnovali méně pla-

cené práci, která jim připadala zajímavá a užitečná, nápadně často práci řemeslné.¹² Častý byl zejména útek od technického vzdělání. Podobné rozhodnutí udělaly i ženy; oželely druhý příjem rodiny a zůstaly s dětmi doma. Takové změny přivedly domácnosti pestrých na hranici existenčního minima.

Nešlo jen o charakter profese; mít vyšší příjmy by zejména v podmínkách odlehklých malých sídel znamenalo obětovat výdělků čas a zájmy, účast v místním divadelním souboru, amatérské malování, vedení skautského oddílu nebo neplacené starostování v obci. Základem postoje pestrých bylo tedy luxusní sebeomezení; před výdělkem a před nakupováním dali přednost jiným stránkám života. Zjistili přitom, že chytrým hospodařením se dá vyjit s málem. „S tím, co máme, se dá žít. Co potřebujeme, to máme – člověk se přizpůsobí tomu, co má,“ zněla v roce 1992 typická odpověď.

Pestří byli tehdy vesměs mladí lidé, většinou měli třicet až pětatřicet roků. Ve srovnání s moderní českou rodinou žili ve velké domácnosti, měli větší počet dětí a žili vícegeneračně, se starými rodiči.

Většina pestrých bydlela na vesnici. Ne však bez výjimky. Část z lidí v našem souboru žila v malém nebo i velkém městě, někteří na panelákovém sídlišti. Je pravda, že mnozí z pestrých odešli z města na venkov; také proto, že chtěli luxus zdravého prostředí dopřát dětem. Nešlo však o únik do tiché samoty před rušným světem, před veřejným životem a zlou politikou. I kdyby to tak někteří z nich zpočátku chápali, sotva se ve svém bydlišti porozhlédli, stali se středem politického, kulturního a vůbec občanského dění v obci.

Jak vlastně vypadal v roce 1992 každodenní život pestrých? Není snadné jej ve stručnosti charakterizovat. Nechci-li opakovat, co jsem napsala jinde, nezbývá mi, než zájemce odkázat na mou knihu. V ní se lze dočíst, jak pestří dokáží vyjit s malými příjmy. Píší tam o vybavení jejich domácností, o tom, že mají v oblíbě věci z druhé ruky, o jejich vztahu k bicyklu a k automobilu a o překvapivém užívání počítače. Čtenář se dozví, jak se pestří stravují, jak tráví dovolené, jaký mají vztah ke sportu, ale i k restauracím, kavárnám a hospodám, o postoji žen k módě a leccos dalšího.

13 Elgin uvádí, že 55 % z jeho respondentů, žijících v „dobrovolné jednoduchosti“, praktikuje některou z forem náboženských meditací východního typu, zejména zen buddhismus. K tradičním náboženským konfesím křesťanským se přihlásilo pouhých 20 % (Elgin 1993: 79–80).

14 O teoriích a výzkumech na toto téma jsem se zmínila ve II. kapitole v pojednání o blahobytu.

15 Pojem „sekundární chudoba“ chce vyjádřit, že domácnost může upadnout do bídý i tím, že neumí hospodařit. Empiricky je to častější případ, než se na první pohled zdá.

V životním způsobu pestrých hrála v roce 1992 důležitou roli náboženská víra. Byla pozoruhodně otevřená jiným křesťanským konfesím, někdy i širším duchovním vlivům. V souboru jsme však našli méně vlivů ne-křesťanských náboženství, než by se dalo čekat podle obecných představ i na základě literatury o alternativních životních stylech.¹³ Duchovní dimenze pestrých byla i jedním ze zdrojů pocitu šťastné existence, který nepřímo vanul z jejich odpovědí, ale k němuž se mnozí přiznali i výslovně.

Pestří by mohli vlastně sloužit jako další doklad antropologům, sociologům a psychologům zabývajícím se dimenzemi subjektivní lidské spokojenosti, řečeno prostě lidského štěstí.¹⁴ Svou existenci a postoji znovu potvrzují, že pro pocit spokojenosti se životem není rozhodující výše příjmů, ale spíš psychologické dispozice osobnosti, dobré sociální vztahy, zejména v rodině a v manželství, pocit sebeuplatnění (Brekke – Howarth 2003). Splynutí pracovní činnosti s osobním zájmem a dobrovolnická práce pro ostatní lidi byly, a předběhnu-li, zůstaly nejvýznamnějším rysem mých respondentů.

Bylo by možné označit životní způsob pestrých, jak jsme jej poznali v roce 1992, jako ekologický luxus? Našemu vymezení odpovídal sebeomezujícími prvky, ale chyběl v něm tehdy environmentální záměr. Pestří zmenšovali ekologickou stopu nepřímo; byli tak zabráněni do politických, kulturních a altruistických aktivit, že je nebylo trávit čas nakupováním. Koneckonců při způsobu existence, který si zvolili, na ně ani neměli peníze. Že jejich chování mělo povahu ekologických ctností, pestrým „došlo až jednu chvíli později“, jak se vyjádřil jeden z respon-

dentů. V roce 1992 se zdálo, že pro některé pestré bude tato „chvilka“ impulzem k budoucím ekologicky příznivým změnám domácího hospodaření, k promýšlení struktury spotřeby a k přijetí domácích biofilních technologií. Kladla jsem si tehdy otázku, zda se u některých z nich skromnost dobrovolná promění ve skromnost záměrnou.

Životní způsob pestrých nás znovu přivádí k úvahám o vztahu mezi skromností a chudobou a případně mezi chudobou a bídou, kterým jsme se věnovali ve II. kapitole. Sociologie chápe chudobu jako nedobrovolný stav, jako bídu. Používá různá kritéria a předpokládá mezi nimi těsnou vzájemnou spjatost: 1. nízký peněžní příjem, 2. malé vlastnictví nemovitých a movitých předmětů, 3. malý objem nákupů, 4. malý objem spotřeby, 5. přítomnost tzv. sekundární chudoby,¹⁵ 6. pocit deprivace, 7. sociální vyloučení, 8. nízký sociální status, 9. žádný podíl na moci. Výzkum dobrovolné skromnosti v roce 1992 ukázal, že v realitě tyto charakteristiky držet pohromadě nemusejí.

Na základě kritéria nízkých příjmů, podle malého objemu spotřeby a určitě na základě malého objemu nákupů byli pestří v roce 1992 chudí lidé. Byli však často vlastníky nemovitostí a množství převážně zděděných předmětů. Počínaje pátou dimenzí však život pestrých sociologickému modelu chudoby přímo odporoval. Především: pestří byli dokonalým protikladem sekundárně chudých. Díky otevřenosti informacím, díky organizačním schopnostem a ovšem díky celodenní přítomnosti ženy dokázaly jejich domácnosti vyjít s nízkými příjmy. Zvládaly umění „nic nevyhazovat“, pěstovaly ovoce a zeleninu, zavařovaly, uměly opravit oděvy, nábytek a další zařízení. Jejich spotřeba byla tedy do značné míry založena na neformální domácí ekonomice.

Především však skromní lidé v mém souboru neodpovídali sociologickým kritériím chudoby z hlediska dobrovolnosti a z hlediska mezilidských vztahů. O pocitu deprivace, sociálním vyloučení, o nízkém sociálním statusu, typických průvodcích bídý, nemůže být u pestrých řeč: byli pevně zapojeni do rodinných, přátelských i občanských vazeb. Pestří měli i relativně značný podíl na moci: často zastávali funkce v místních zastupitelstvech a podíleli se na obnově kulturního a společenského života v lokální komunitě.

16 S Inglehartovými teoriemi jsem diskutovala v knize „Pestří a zelení“ (1994).

17 Přesněji bychom měli hovořit o primátu v počtu osob postmaterialismus proklamujících. Inglehart totiž své závěry opírá o slovní vyjádření dotázaných osob. Výzkumník životního způsobu poučený historickou analýzou by měl být obezřetný. C. Campbell (1987) ukazuje, že hodnota skromnosti byla v Holandsku proklamována i v minulosti – odtud naše představa o pověstně holandské šetrnosti. Bohatí Holanďané však bez ohledu na kalvinistickou doktrínu a asketickou rétoriku skrytě utráceli v interiérech svých domů.

18 Studie byla typologicky zaměřená a byla realizována pomocí hloubkových interview. Neusilovala o statisticky reprezentativní vyjádření. Spokojila se výzkumným souborem z hlediska zvyklostí českých šetření povážlivě malým: čítal deset domácností, vyhledaných metodou „sněhové koule“.

19 Proto je tak důležité, jak životní úroveň chápeme, jaký jí dáváme obsah.

20 Výraznou variabilitu alternativních životních stylů popsali v amerických domácnostech také Elgin (1998, 1. vyd. 1981) a Richins - Scott (1992). Je typická i pro pestře.

Ekologický luxus holandských doktorů, co s ušetřenými penězi?

Ekologický luxus je abstraktním, ideálním typem a životní realita se k němu pouze více či méně přibližuje. Věnujme se nyní životnímu stylu, který se ekologickému luxusu blíží výrazně; zároveň však na příkladu holandských doktorů znovu pozorujeme, jak fatálně jsou nakonec do ekonomického soukolí spotřeby a výroby, drtícího přírodní ekosystémy, vpleteni i ti, kdož se snaží žít skromně.

Sociology W. Aartsovou a C. Schmidta, působící na univerzitě v Amsterdamu, přivedlo patrně k zájmu o omezení konzumu v domácnostech Inglehartovo zjištění (Inglehart 1977, 1990),¹⁶ že jejich země má primát v počtu postmaterialisticky orientovaných lidí.¹⁷ Na počátku devadesátých let hledali v Holandsku domácnosti, o nichž se dá spolehlivě říci, že vědomě snižují spotřebu (Aarts 1993, Schmidt 1993).¹⁸

Jejich výzkum se zaměřil na vyšší příjmové kategorie obyvatelstva, na lidi, kteří nejsou k nízké spotřebě ekonomicky nuceni. Aartsová vychází z předpokladu, že „lidé se mohou rozhodnout mít méně, jen pokud měli víc“. Má tedy optimističtější názor než brněnský výtvarník Rostislav Pospíšil, který přirovnal růst životní úrovně k rohatce, ozubenému kolu zajištěnému proti zpětnému otáčení: jakmile jednou svůj standard zvýšíme, už nejsme ochotni jej snižovat.¹⁹

Na druhé straně: Aartsová při sestavování vzorku ignorovala možnost, že by lidé žili skromně, aniž by absolvovali stadium nadbytku. Přitom právě to je šance, která je klíčová vzhledem k šíření ekologicky příznivého života do většinové populace a případně i do chudších zemí.

÷

V souboru Wilmy Aartsové byli převážně lidé středního věku, mezi třicátým a padesátým rokem, kteří měli vysokoškolské vzdělání, lékaři, architekti, právníci. Říkejme jim „holandští doktoři“.

Navzdory vysokým příjmům byla asi v polovině domácností celková spotřeba nižší než v průměrných holandských domácnostech. Výrazné sebeomezení se týkalo zejména těch dimenzí konzumu, které jsou ekologicky zřetelně a pověstně riskantní – spotřeby energie, četnosti nákupů, užívání automobilu. V některých případech však šlo snížení spotřeby ruku v ruce s nadspotřebou v jiných sférách spotřeby. K tomu se vrátím.

Spotřební vzorce byly v rámci výzkumného souboru nápadně variabilní.²⁰ Domácnosti se navzájem lišily mírou, strukturou a stářím změn ve spotřebě. Některé stojí teprve na prahu výraznějšího snížení spotřeby; respondenti zatím hovoří spíš o předsevzetích a do souboru spadají jen tím, že se dokáží zřici snadno oželitelných předmětů – např. výrobků z tropického dřeva nebo užívání monočládků. Většina dotázaných klade důraz na neformální zařízení bytu a na styl oblečení. Netrpí neofilií; mají rádi věci z druhé ruky, „dědi“ zejména dětské oblečení a hračky, nakupují i v second-hand obchodech. Jeden dotázaný poznamenal: „Lidé, zvláště ti chudší, si myslí, že by měli dětem koupit všechno nové, jinak se jim zdá, že se o ně dost nestarají. Zdá se jim, že péče spočívá v předmětech.“

Radikálnější dotázaní se vzdávají auta, ale někdy i vlastnictví domu a bydlení ve velkých bytech, sdílejí případně byt a vybavení (auta, pračky, mrazničky a další aparatury) s jinými domácnostmi. Jedna z rodin si záměrně pronajala byt v „integrovaném“ domě, kde bydlí vedle handicapovaných lidí.

Růst nechuti k automobilismu je zřetelný. Neautomobilisté si pochvalují, že jsou osvobozeni od složitého výběru při nákupu auta, nemusejí hlídat vhodný čas pro jeho prodej, starat se o opravy, platit daně a pojištění. Jeden manželský pár, který nechce mít vlastní auto a raději si je dvakrát týdně půjčuje, se dohodl, že bude platit navíc za každý kilometr jízdy ujetý nad určitou mezí. Jiný majitel auta záměrně vozidlo garáжуje na druhém konci Amsterdamu.

22 Je zajímavé, že výzkumníci ekologicky příznivého životního stylu ve Spojených státech se o možnosti života bez auta vůbec nezmiňují. Píší jenom o tom, že jejich respondenti volí „ekologicky zdravé“ automobily s malou spotřebou, dlouhověké, zčásti recyklovatelné a bezpečné (Ray - Anderson 2000: 36).

23 To je nápadný rozdíl oproti spontánnějšímu přístupu pestrých.

24 „Peny-wise and pound-foolish“. V překladu jsem si pomohla výrokem svého slováckého dědečka.

Některé domácnosti se snaží o omezení spotřeby ve všech sledovaných dimenzích. Dva nejvyhraněnější případy souboru charakterizuje W. Aartsová jako „skrbliky“.²¹ Už před lety prodali auto a nastěhovali se do malých bytů. Hledají nejlevnější a nejekonomičtější způsoby, jak vytápět byt, vařit, šatit se, prát. Zpochybňují holandskou zvyklost věnovat květiny a dárky vůbec. A zjišťují, že jsou schopni omezovat spotřebu víc a víc.

Nápadným rysem snížené spotřeby u holandských doktorů, která odpovídá ekologickému luxusu, je její environmentální motivace, uvědomělý a sofistický charakter. Vytvářel se postupně. Holandští doktoři popisovali, jak se v průběhu let „učili“. Získávali stále více informací o ekologicky negativních aspektech svého chování a jejich úsporné spotřební vzorce se upevňovaly a rozrůstaly. Někteří respondenti hovořili o tom, že v praktickém životě nejsou schopni držet krok se svým rostoucím zájmem o ekologická řešení a se svými předsevzetími: „Stále vlastním auto, ale jednoho dne s tím udělám konec.“ Vnější a vnitřní tlak není zatím dost silný, aby je přiměl k rozhodnutí: „Jsem na auto tak zvyklý, že si bez něho neumím život představit.“²² Vše je usnadněno, má-li záměrně skromný Holanďan přátele, členy rodiny, sousedy, kteří mají podobné postoje. Vzájemně se v nich utvrzují a tak snadněji odolávají spotřebním svodům.

Holandští záměrně skromní si uvědomují moc některých konzumních předmětů a dělají různá vnější opatření, aby jí unikli. Snaží se lákavé spotřební věci držet mimo přímý dosah. Kuřáci u sebe zásadně nemají cigarety, a pokud jim někdo cigaretu nabídne, vždy s ní odcházejí mimo

společnost, aby jim tak nechutnala. Televizor je dobře umístit v domě o poschodí výš; jeho spuštění vyžaduje víc námahy než ono „stisknutí knoflíku“.

Skutečnost, že respondenti jsou vedeni ke změně způsobu života ekologickými důvody, se v rozhovorech projevovала i způsobem vyjadřování; při zdůvodňování svých zvyklostí používali holandští doktoři formulace převzaté z environmentálních debat v médiích. O ekologicky příznivých momentech svého chování a spotřeby dovedli snést celé série odborných argumentů. Oceňovali propagaci ekologických myšlenek a návodů, protože je inspiruje v uvědoměném výběru zboží a pomáhá jim formovat životní styl. Zmiňovali se, že je pro ně vlastně zábava přemýšlet o své spotřebě a modifikovat ji, experimentovat.²³ Vyjadřovali odpor k návykům, nechtějí být manipulováni reklamou a spotřebitelským klimatem. Holandští doktoři zdůrazňovali, že jim jde o svobodu založenou na sebekontrolě.

Spolu s ekologicky cílenou změnou životního stylu mění holandští respondenti v jednom zátahu i „zotročující“ návyky, například kouření, sledování televize. Jejich trénink v sebeomezování je zaměřen nejen k prosperitě přírody, ale i k péči o tělesné a duševní zdraví a o estetiku těla. Jeden respondent dojíždí denně 50 km na kole; říká, že se tím vyhne ucpaným silnicím a zacvičí si. To mu ušetří čas o víkend, kdy nemusí pěstovat jogging.

Když lidé vysokých příjmů žijí skromně, peníze jim přebývají. Co s nimi? Holandští doktoři je utrácejí ve specifických dimenzích spotřeby. Jeden respondent charakterizoval svůj způsob života: „sirku nadvakrát - flašu najednúc“.²⁴ Chtěl tím říci, že v každodenním životě a v drobnostech peníze vydává opatrně, s rozvahou a promyšleně. „Jsem proti automatismu, podle nějž plovárna nebo kino vždycky pro děti znamená zmrzlinu nebo chipsy,“ řekl jiný a dodal, že peníze utrácí v *ritualizovaných situacích*.

To je pěkné vyjádření a pro ekologický luxus vlastně klíčové slovo. Co se pod ním skrývá? Dotázani v holandském souboru uvádějí některé příklady: Chodí na večeře do drahých restaurantů, kde se vysoké ceny neplatí za objem jídla, ale za vybranou kuchyni, za hudbu v lokálu a za způsob, jímž se jídlo servíruje. Pro ekologický luxus většiny holandských doktorů je typické, že po způsobu starého mecenášského pře-

25 W. Aartsova se nezmiňuje, že by její respondenti byli v ochraně přírody sami aktivní. Z toho usuzuji, že nejsou.

26 Ekologicky příznivý snobismus bude jedním z témat VIII. kapitoly.

27 Tento způsob nadspotřeby nejde s environmentálním uvědoměním dohromady, jakkoli by se holandsí doktoři ohradili poukazem na to, že provozují měkký turismus. Sociální a psychologický „holiday imperativ“ v západních společnostech je tak mocný, že mu podléhají i ti, kteří jsou hrdí na svou odolnost vůči tlaku reklamy a veřejného mínění, na svou vnitřní svobodu a sebekontrolu. Totéž vyplývá z amerického výzkumu ekologicky příznivého života (Ray-Anderson 2000: 37).

28 „Země je to, co vzdoruje světu budovanému lidskou prací,“ píše Václav Bělohradský (1991: 98).

pychu finančně podporují environmentální hnutí a konkrétní projekty ochrany přírody.²⁵ Jeden z dotázaných nechal nákladně zrestaurovat starý dům v Amsterdamu. Ritualizované situace jsou spojeny s nákladnými dovolenými, s návštěvami divadel, nejlépe operních premiér.²⁶ Patří k nim nákup uměleckých předmětů a vůbec pěstování náročných koníčků. Tyto nemateriální aktivity respondenti shledávají ekologicky neškodnými, „nezůstává po nich odpad, ale vzpomínky“.

To není tak jisté. I když necháme stranou problematické dovolené,²⁷ na ekologický luxus holandských doktorů, realizovaný v ritualizovaných situacích, číhá úskalí. Je jim nadspotřeba v oblastech, jejichž environmentální rizika jsou nepřímá, často složitě zprostředkovaná, a tudíž nezřetelná. Vezměme si holandského doktora, který po návštěvě opery večeří v elegantním restaurantu, připustíme vegetariánském a vařícím z ekologicky nezávadných potravin: velkou sumou peněz z tohoto ekologického luxusu stejně přispěje k dalšímu roztáčení ekonomického koloběhu s nekontrolovatelnými riziky výroby, transportu a odpadu. Třeba prostřednictvím sopranistky, která si pořídí nový automobil a poletí na dovolenou do jižní Afriky. Nebo prostřednictvím vrchního číšníka, který za svůj plat a spropitné koupí ženě kožich a květiny letecky dopravené z Kolumbie. Důsledně vzato: I to, co máme za ekologicky příznivý životní způsob, a co jim relativně je, nese rizika; to, co nám imponuje jako ekologický luxus, pouze vsouvá do komplikovaného řetězce výroby a spotřeby další transakci.

Utrácení v ritualizovaných situacích je jistě příjemná, elegantní a efektní záležitost, schopná oslovit a inspirovat další. Je diskutabilní tehdy, není-li domyšlena do environmentální koncovky, což není snadné. Holandsí doktoři ji nedomyšleli.

÷

Skromný životní způsob, ke kterému vzhlížíme jako k následováníhodnému vzoru, má tedy svá úskalí. Východiskem ze zakletého koloběhu výroby, výtěžku a spotřeby je méně vydělávat. Tak jak to vyřešili někteří pestří, když začátkem devadesátých let opustili své relativně výnosné zaměstnání a odešli na venkov, kde si něco vypěstují a jinak se věnují řemeslu, dětem a obci.

Méně vydělávat znamená většinou méně pracovat. V naší kultuře se o dobru plynoucím z lidské práce nepochybuje. Nepředpojaté přemýšlení o environmentálních souvislostech našeho života však k pochybnostem o lidské práci nutně vede. Ve II. kapitole jsme krátce nahlédli na dva provokativně negativní pohledy na práci: Podle filozofujícího fyzika Alfreda Schützeho (1989) méně pracovat je žádoucí, protože práce, v důsledku druhého termodynamického zákona, ničí svět.²⁸ Je pochopitelné i prostým rozumem a citem, že pracovat znamená ničit nedostižně důmyslné a krásné projevy přírody a přepracovávat je na podstatně primitivnější výrobky, které umí vytvořit člověk. A pokud bychom chtěli přát sluchu temnému náhledu, jimž na tento svět pohlíží George Bataille (1998, 1. vyd. 1947), práce na této planetě přispívá k akumulaci energie, jejíž přetlak, „prokletá část“, vede k destrukcím a válkám.

Co však poradit tomu, koho zaměstnání těší a komu přináší pěkné peníze, tak jako holandským doktorům? Řídí-li se ústřední ekologickou ctností a žije skromně, neutrácí, peníze mu přebývají. Šetření není prosto environmentálně riskantních důsledků. Peněžní ústavy naše peníze investují za nás a roztácejí mechanismus výroby a spotřeby, aniž bychom jej mohli ovlivnit.

Ekologický luxus v západních zemích může hledat přijatelné řešení v bankách, které garantují etickou zodpovědnost a „trvalou udržitelnost“ svých investic. Etické fondy v roce 2002 spravovaly 15 miliard eur. Je to jednou tolik jako v předchozím